

TÜBİTAK VİZYON 2023

PANEL İÇİN NOTLAR

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA PARADİGMASI ÜZERİNE ÖN NOTLAR

Ethem TORUNOĞLU

TMMOB Çevre Mühendisleri Odası

Yönetim Kurulu Başkanı

Sunuş

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı kapitalist büyümenin ekolojik denge üzerinde yarattığı sorunların farkına varılması ve kalkınma ile çevre arasındaki bağların ortaya çıkması 1960'lı yılların sonuna rastlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerinin tartışılmasına ise 1970'lerin ikinci yarısında başlanmıştır.

1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu oluşturulmuş, komisyon tarafından 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz başlıklı Raporda çevre sorunları yoksulluk-eşitsizlik ekseninde ele alınmıştır. "Yoksulluğun ve eşitsizliğin olduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır." İfadesinin yer aldığı Rapor'da sürdürülebilir kalkınma en genel tanımlamayla "gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalkınma" olarak tariflenmektedir.

Geniş çevrelerde yankı uyandıran ve tartışılan Raporun yayınlanmasından sonra Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşların raporlarında yeni kalkınma paradigması olarak yer alan, enerji-tarım-sanayi gibi sektörel boyutlarına indirgenerek ele alınan bu kavramın yorumlanması ve bu kalkınma modelinin gerçekleştirilebilirliği konusunda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelere farklı yaklaşımlar gelmiştir.

Ülkemizin resmi belgelerinde genel söylem düzeyinde fazlasıyla yer alan, Çevre Yasası'na giren sürdürülebilir kalkınma kavramı altında yer alan bir çok sava katılmamak mümkün değildir. Ancak dünyanın zenginleri ile yoksulları arasındaki uçurumun ve eşitsizliğin giderek arttığı bir uluslar arası ekonomik düzende; yoksullar açısından sürdürülebilir kalkınmanın nesnel temelleri olup olamayacağı sorusuna olumlu yanıt verebilmek de mümkün değildir.

Kalkınma sadece büyüme ile eş anlamlı bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Beslenme, barınma olanakları, sağlık ve eğitim hizmetleri, insan hakları gibi göstergeler de kalkınma kavramının içinde düşünülmektedir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma sadece ekonomik değil, sosyal ve siyasal boyutları da olan bir süreçtir. Yeni dünya düzenin, sosyal devlet anlayışını ortadan kaldırmaya yönelik yapısal uyum programları ile sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ifade edilen hedeflere nasıl ulaşabileceği sorusuna olumlu yanıt vermek güçleşmektedir.

Diğer yandan teknolojik gelişmelerin sürdürülebilir kalkınmaya olumlu yönde katkıları olacağı inancı hakimdir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin doğal kaynakların daha verimli kullanımı ve tükenmekte olan kaynaklara alternatifler bulunması yönünde yeni olanaklar sağladığı bir gerçektir. Enerji gereksinimini tükenen fosil yakıtlar yerine yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla karşılamak, fosil yakıtların kullanımında (üretim sürecinde verimliliği yüksek teknolojilere yönelmek), atıkları geri kazanmak, biyoteknoloji gibi jenerik

teknolojilerle insan yapısı hammaddeler oluşturmak ya da tarımsal üretim süreçlerini kontrol edebilmek vb. birçok gelişme ortaya çıkmaktadır. Ancak, teknolojik açıdan dışa bağımlı ve dış borç yükü altındaki gelişmekte olan ülkelerin söz konusu teknolojilere erişebilmesinin önünde önemli engeller olduğu da açıktır.

Bu durumda, mevcut uluslar arası ekonomik yapı içerisinde gelişmekte olan ülkeler açısından sürdürülebilir kalkınmanın nesnel temeli var mıdır ? Bir başka yönden bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler açısından sürdürülebilir kalkınma kapsamında ileri sürülen savlara ve hedeflere sahip çıkılması gerekiyorsa bu durum ulusal ve uluslararası düzlemlerde farklı politikalara yönelik bir çabayı mı gerektirmektedir ? Çevre sorunlarının birikim modeli ve kalkınma ile olan ilişkileri bu sorunları siyasal bir öz kazandırmış mıdır? Bu siyasallaşma içinde uluslar arası ve ulusal boyuttaki kaynak dağılımı ve paylaşımının yeri nedir ? Yeni dünya düzeninin sosyal devlet anlayışını ortadan kaldırmaya yönelik politikaları, korumacılığın kalkması, küreselleşme, liberalizasyon, özelleştirme uygulamaları sürdürülebilir kalkınma kapsamında getirilen hedeflerle ne kadar uyumludur?

Sürdürülebilir kalkınmanın retorik niteliğinde mi yoksa gerçekleştirilebilir bir kalkınma modeli mi olduğu konusunda karar verebilmek için bu sorunların yanıtlanması ya da en azından tartışılması gerektiği açıktır.

“SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA”NIN SÜRDÜRÜLEMEZLİĞİ

Giriş

Özellikle 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısında baş döndürücü bir hıza ulaşan teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin beraberinde getirdiği çevresel değerlerin tahribi ve yenilenebilir kaynakların hızla azalması 1960'lı yıllardan itibaren toplumsal bazda fark edilmeye başlandı. Bu konuda 1970 yıllarda yükselmeye başlayan toplumsal muhalefet, 1980'li yıllarda ulusal ve uluslararası boyutta geniş bir taban kazandı. 1972'de 113 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen Stockholm Konferansı insanlığın geleceğini tehdit edici boyutlara varan çevresel ve ekolojik sorunlara çözüm aramak amacı ile uluslararası düzeyde atılan ilk adımdı. 1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu ; 1970'li yılların sonundan itibaren sıkça telafuz edilen “sürdürülebilir kalkınma” kavramını resmi olarak ilk kez 1987 yayınlanan ve Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz adlı raporda uluslararası platformda tartışmaya açmıştır.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan raporda “sürdürülebilir kalkınma” en genel anlamıyla ‘karar vermede ekonomik ve ekolojik düşünceleri bütünleştirme ana teması ile bugünün gereksinimlerini ve beklentilerini geleceğin gereksinim ve beklentilerinden ödün vermeden karşılamanın yollarının aranması’ olarak tanımlandı. İlk bakışta içerdiği bütün ‘iyi’ niyete karşın “sürdürülebilir kalkınma” kavramı, uygulamaya yönelik taşıdığı belirsizlikler ve muğlaklık nedeniyle, gelişmiş Kuzey ülkelerinde ve geri kalmış Güney ülkelerinde tamamıyla farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu farkların anlaşılması için Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası “koordinasyon”

kuruluşlarının kalkınma tanımlarının açılması ve bu tür kuruluşların “sürdürülebilir kalkınma” kavramına yüklediği misyonların belirlenmesi gerekmektedir.2002 Ağustos ayında yapılan Johannesburg Zirvesi, bir anlamda BM şemsiyesi altında bir yaklaşımı ortaya koyması açısından önemli ve kritik bir eşiktir.

Kalkınma

Kalkınma, klasik kapitalist model tarafından belirlenen günümüz modern toplumlarında salt ekonomik bir çerçevede, kişi başına düşen gelirin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Genel hatlarıyla klasik kapitalist model, bireylerin satın alma gücünün artırılmasının piyasada ekonomik aktivitenin artması yönünde de bir motor işlevi göreceğini ve böylece gayri safi milli hasıladaki artışın bireylere yansıtacağını öngörür. Tanımdan anlaşılacağı üzere bu modelin tanımladığı kalkınma sonuçta sınırsız üretim ve sınırsız tüketime dayanmaktadır.

Çevre sorunları açısından bakıldığında, bu modelin yeryüzünde varolan kaynakların sınırsız kullanımını gerektirdiği açıktır. Diğer bir deyişle, böylesi bir modelin sürdürülebilirliği için üretimde kullanılan kaynakların sınırsız olması gerekir. Ancak insanların temel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için gerekli olan kaynakların sınırlı olduğu ve yenilenemeyen kaynakların aşırı kullanım sonucu giderek azaldığı bir gerçektir. Ayrıca, yine bu modelin öngördüğü sınırsız tüketim sonucu oluşan atıkların çevreye verdiği yıkıcı zararlarda ortadadır.

Kapitalist kalkınma paradigmasının yarattığı çevre sorunları iki ana noktada odaklanmaktadır; varolan sınırlı kaynakların paylaşımı ve aşırı tüketim sonucu oluşan atıklar. Bu noktada Birleşmiş Milletler tarafından bu sorunların çözümüne yönelik önerilen “sürdürülebilir” kalkınma paradigmasının ne kadar gerçekçi olduğu ya da sorunu çözüp çözemeyeceğinin irdelenebilmesi için öncelikle 1990’lı yılların başından itibaren dünya gündemine damgasını vuran “Küreselleşme” ya da “Yeni Dünya Düzeni” (“YDD”)’nin yansıma ve sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereği açıktır.

Küreselleşme ve Çevre

Küreselleşme ya da “YDD” genel hatlarıyla, soğuk savaş sonrası bilgi ve iletişim çağına girdiği savunulan dünyanın ulusal sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte büyük bir köye dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Küreselleşme ekonomik, sosyal ve ekolojik açıdan bir çok uygulama ve sonuçları içeren bir eğilimdir ve “sürdürülebilir” kalkınma ile sıkı sıkıya ilişkilidir.

“YDD” ile birlikte önlerindeki ulusal mevzuat engeli kaldırılan çok uluslu şirketler hızlı bir biçimde özellikle geri kalmış ülkelerde “yatırım”lara giriştiler. Temelde kar maksimizasyonu felsefesi ile işleyen bu tür şirketlerin böylesine mobil hale gelmesi çevre sorunları açısından iki önemli sonuç doğurmuştur; üretim için gerekli kaynakların üçüncü dünya ülkelerinden Kuzey ülkelerine aktarımı ve tüketim sonucu oluşan atıkların ya doğrudan ya da kirli üretim teknolojilerinin kaydırılması yoluyla üçüncü dünya ülkelerine transfer edilmesi süreçlerinin artması.

Küreselleşme politikalarının uygulayıcısı olan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarının yanı sıra yapısal uyum politikaları sonucu ülkeler arasındaki küresel boyutlu eşitsizlik (Gelişmiş Kuzey ülkeleri ve geri bırakılmış Güney ülkeleri arasındaki ekonomik ve sosyal uçurum) doruğa ulaşmıştır. Güney ülkelerini gittikçe derinleşen bir dış borç batağına sürükleyen yapısal uyum planları Kuzey’den Güney’e kaynak akışını zorunlu hale getirmektedir. 1982-1990 arasında, Güney ülkeleri Kuzey’e 1.345 milyar dolar “borç” ödedi. Ancak aynı yıllarda Güney’in Kuzey’e olan “borç”ları, 900 milyar dolardan 1.470 milyar dolara yükselmiştir. Bu politikalar sonucu üçüncü dünyada, özellikle de Güney Amerika ve Afrika’da yaşam koşulları oldukça ağırlaşmıştır. Bu koşullar altında Güney ülkeleri “çareyi” ellerindeki doğal kaynakları pazarlamakta aramaktadır. Böylesi bir yaklaşımın çevre sorunları açısından faturası oldukça ağır olmaktadır; örneğin Afrika’da her yıl 4 milyon metreküp ormanın kesilme nedeni, Afrika’nın Kuzey’e olan 120 milyar civarındaki “borç”larının tahsili amacıyla Kuzey ülkelerinin baskısı sonucu gerçekleşmektedir.

Çevre sorunları kapsamında; küreselleşmenin ikinci önemli uygulaması, aşırı ve lüks tüketim sonucu oluşan atıkların doğrudan ya da dolaylı yollarla geri kalmış ülkelere ihracıdır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) ve GATT gibi ticaret anlaşmaları ile ulusal sınırları aşan sermaye, kar marjını yükseltmek amacıyla iş gücüne dayalı veya aşırı çevre kirliliğine yol açan üretim teknolojilerini kendileri için ucuz iş gücü cenneti konumundaki ve/veya yeterli çevre kanunlarının ve yaptırımlarının söz konusu olmadığı üçüncü dünya ülkelerine kaydırmaktadır. Yükselen toplumsal muhalefet nedeniyle kendi ülkelerinde çevresel mevzuatı derinleştiren ve yaptırımları ağırlaştıran Kuzey’li gelişmiş ülkeler, bu yaklaşımın getirdiği ekonomik yükü ürettiği atıkları mevzuatın olmadığı ya da yok denecek kadar az olduğu, yaptırımların ise yetersiz kaldığı üçüncü dünya ülkelerine ihraç ederek çözüme yoluna gitmektedir.

Dünya Bankası’nın atıkların üçüncü dünya ülkelerine ihracı konusundaki politikaları banka başkanlarından Lawrence Summers’in sözlerinde açıkça görülmektedir. Summers, çevre kirliliğine yol açan sanayilerin Güney’e transfer edilmesi gerektiğini savunup, “Zehirli atıkların az gelişmiş ülkelere gönderilmesinin günahı yoktur” diyebilmektedir..

“Sürdürülebilir” Kalkınma

Gelişmiş ülkeler üçüncü dünya ülkelerinin kaynaklarını fütursuzca kullanmakta ve aynı zamanda tüketim sonucu oluşan atıklarını da yine bu geri kalmış ülkelere transfer ederek hem üretim anlamında hem de atıkların bertarafı anlamında maksimum bir sömürüyü sürdürmektedir. Bu arada geri kalmış üçüncü dünya ülkelerini kendi ekonomilerinin sürdürülebilirliğine bir tehdit olarak gören Kuzey ülkeleri, çevresel değerlerin tahribatını ve ekolojik dengenin bozulmasını Güney ülkelerindeki nüfus artışı ve “bilinçsiz” kaynak kullanımına indirgemektedir. Gerçekte BM tarafından ortaya atılan “sürdürülebilir” kalkınma paradigmasının altında yatan çevre sorunlarının ana nedenleri olarak görülen “bilinçsiz” kaynak kullanımı ve nüfus artışına çözüm aramaktır.

Kuzey ülkeleri tarafından “sürdürülebilir” kalkınmaya yüklenen bir diğer misyon da çevre sorunlarına teknokrat bir bakış açısından hareketle salt çevre ile “uyumlu” teknolojilerin geliştirilmesi içinde çözümler aramaktır. Gerçekte böylesi bir salt teknokrat bakış açısı çevre sorunlarını çözmekten öte çevre ile “uyumlu” teknolojilerin yaratacağı pazarı hedeflemektedir. Son yıllarda Japon ekonomisinin giderek büyüyen bir bölümünü bu ülke firmaları tarafından pazarlanan “yeşil” teknoloji geliri oluşturmaktadır. Alman firmaları bu konuda Japon rakiplerini yakından takip ederken, trilyonlarca dolar tutarındaki bu pazardan alınacak aslan payı Japonya, Avrupa Birliği ve ABD arasındaki rekabet gittikçe kızışmaktadır.

Sürdürülebilir Çevre

Kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ile eş anlamlı olmadığı ve beslenme, barınma olanakları, sağlık ve eğitim hizmetleri, insan hakları gibi göstergelerin de kalkınma kavramının içinde düşünülmesi gerektiği gerçeği göz önüne alındığında, ekonomik terimlerle tanımlanan “sürdürülebilir kalkınma” paradigmasının çevre sorunlarının çözümünde yarı ve yetersiz olduğu açıktır. Ortak Geleceğimiz raporunda ‘yoksulluğun ve eşitsizliğin var olduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır’ ifadesi yer almasına karşın, Kuzey’li “gelişmiş” ülkelerin “sürdürülebilir kalkınma”ya yükledikleri misyon çevreyle uyumlu yeni teknolojilerin geliştirilmesi, nüfus artışının kontrol edilmesi ve Güney ülkelerinde kaynak kullanımının azaltılması ekseninde sınırlıdır.

Bu bağlamda sürdürülebilir bir çevre anlayışının oluşturulması için atılması gereken ilk adım, çevreyi ekonominin bir alt kümesi olarak kabul eden ve sınırsız üretim-sınırsız tüketim-kar maksimizasyonu üçgenindeki Kuzey merkezli kalkınma kavramının tümüyle rededilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı gerçekten geleceğin toplumunun en öncelikli gündemlerinden birisi olacaktır. Ancak, bu kavramın günümüz insanlığının karşı karşıya olduğu çevre sorunlarını

özenebilmesi için efitlik, adalet, toplumsallık, demokrasi, insani gereksinim ve çevresel değer kavramlarının bütünüyle kapsaması gerekmektedir. Özetlemek gerekirse,

1. Salt ekonomik çerçeveler içerisinde tanımlanan ve sürdürülebilirliği ancak ve ancak sınırsız tüketim, yani varolan kaynakların sınırsız kullanımı ile olası Kuzey merkezli kalkınma paradigması terk edilmediği ve efitlik, adalet ve demokrasi kavramlarını içeren toplumsal bir kalkınma kavramı oluşturulmadığı,
2. Modern toplum yaşamında başat bir hal alan tüketim kültürü sorgulanmadığı ve insani gereksinimlerin toplumsal irade tarafından belirlendiği yeni bir sosyal yapılanma oluşturulmadığı,
3. Küreselleşmenin insanlığa dayattığı yeni sömürü biçiminin kaçınılmaz bir sonucu olan Güney ve Kuzey arasında gittikçe derinleşen eşitsizlik ortadan kaldırılmadığı ve bu çerçevede Güney'den Kuzey'e kaynak aktarımı tamamen durdurulmadığı,

sürece gerçek anlamda küresel bir sürdürülebilir çevre politikası oluşturulamayacak, günümüzde yaşanan ekolojik ve çevresel sorunların boyutları artarak çoğalacaktır.